

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ ТА ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

У статті висвітлюються сутність та особливості інклюзії в соціально-педагогічному контексті. Розглядаються актуальні питання, що стоять перед вищою школою в галузі реалізації ідеї інклюзивної освіти. Обґрунтовується необхідність включення соціально-педагогічного компоненту у зміст підготовки майбутніх фахівців у вищій школі. Враховуючи важливість нової освітньої практики – інтегрованого навчання, актуальним стає вдосконалення змісту психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців різних напрямів, зокрема шляхом включення соціально-педагогічної складової, а також розробка та введення в підготовку майбутніх соціальних педагогів спеціалізації “інклюзивна освіта”.

Ключові слова: зміст загальнопедагогічної підготовки, інклюзія, інклюзивна освіта, категорії перешкод, моделі інклюзії, соціалізація, функції соціального педагога.

Актуальність проблеми. Сучасна вища школа має реагувати на актуальні процеси та явища, які відбуваються в суспільстві. Одним із таких процесів, осторонь якого не може залишатися вища школа – процес інклюзії. Процеси євроінтеграції України зумовили значні зміни у різних сферах суспільного життя та справили суттєвий вплив на політику країни. Однією із таких інновацій стала інклюзія.

На сьогодні впровадження інклюзії стало завданням і потребою суспільств у цілому, процесом, до якого залучаються не лише безпосередні представники закладів освіти, але й фахівці у сфері науки, представники законодавчих і виконавчих органів влади, широкі кола громадськості.

Термін «інклюзія» та похідні від нього - «інклюзивна освіта», «інклюзивне навчання» тощо - все ширше впроваджуються в понятійно-термінологічний простір педагогічної науки і практики. Інклюзивна освіта як система освітніх послуг, що ґрунтується на принципі забезпечення основних прав дітей на освіту та права навчатись за місцем проживання, передбачає навчання дитини з особливими освітніми потребами (згідно Міжнародної класифікації стандартів освіти це "особи, навчання яких потребує додаткових ресурсів"), в умовах типового дошкільного чи загальноосвітнього закладу.

На думку багатьох вчених й фіхівців-практиків активне включення можливе саме за умови, коли діти з особливими потребами спілкуються з повносправними дітьми, коли їм забезпечується можливість вести звичайний спосіб життя, користуватися освітніми послугами різного рівня (від дошкільного до середнього професійного та вищого) й усіма досягненнями культури та формами активного відпочинку, брати участь у громадському житті. Філософія інклюзивної освіти базується на ідеях гуманізму та демократії, заснованих

на виключній цінності людської особистості, її унікальності, праві на гідне та повноцінне життя в суспільстві, в тому числі праві на освіту.

У різних країнах світу інклюзія існує вже не один десяток років (Канада, Данія, Італія, Австрія, Іспанія, Голандія, Бельгія, Швеція, Великобританія, США та інші). Можна констатувати, що це явище стало світовою тенденцією, яка певною мірою віддзеркалює цивілізаційний рівень та демократичні цінності суспільства тієї чи іншої держави. Однак, як показують результати дослідження стану інклюзивної освіти в Україні, проведеного Інститутом інноваційних технологій і змісту освіти, ГО «Європейська дослідницька асоціація» (ERA) у співпраці з дослідницькою компанією InMind, ГО «Демократичні ініціативи молоді» та ГО «Аліса» (2010 -2012) [3], впровадження ідеї інклюзії відбувається досить повільно й має ряд труднощів, пов'язаних не лише з фінансуванням, .

Мета статті – висвітлити актуальні питання, що стоять перед вищою школою в галузі реалізації ідеї інклюзивної освіти; розкрити значення соціально-педагогічної діяльності як одного з ресурсів інклюзивного процесу; обґрунтувати необхідність включення соціально-педагогічного компоненту у зміст підготовки майбутніх фахівців у вищій школі.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи проблему інклюзії, слід зазначити, що питання навчання та соціального виховання дітей, які мають відхилення від психофізичного розвитку, не один десяток років перебувають у полі зору українських науковців. Так, наукові дослідження у галузі навчання та виховання дітей з особливими потребами в Україні почали здійснюватися вже у першій половині ХХ століття, але у напрямку педагогічної дефектології. Зокрема, у 1925 році при Харківському лікарсько-педагогічному кабінеті було організовано окремих «досвідний дитячий будинок» – установа науково-експериментального характеру (організатор-засновник І.О. Соколянський), де розроблялись наукові методики навчання сліпоглухонімих дітей, здійснювалась робота по «олюдненню» цих дітей, захисті їх особистості, виробленню вмінь орієнтуватися в оточуючому матеріальному середовищі, а також лікування [10, с. 169-170].

У 50 – 80-і роки минулого століття виокремилась й оформилась у самостійну галузь дефектологія, предметом якої стали особливості навчання та виховання дітей з психофізичними відхиленнями (В.Бондар, В.Григоренко, Н.Малафеев, Р.Петришин, Т.Скрипник, В.Тарасун, М.Шеремет, М.Ярмаченко та ін.). Замість дитячих будинків починають створюватися школи-інтернати для розумово відсталих, дітей з фізичними вадами, затримкою психічного розвитку тощо. В них здійснюється корекція порушень розвитку дітей, їх посилене навчання, виховання та оздоровлення, організація професійної підготовки, але в межах спеціалізованих шкіл-інтернатів, які все ще залишаються закритими чи напівзакритими до соціуму.

Лише у 90-х роках під впливом міжнародного руху, практичних напрацювань країн Європи та США й з ініціативи Всеукраїнського Фонду “Крок за кроком” вирішення проблеми включення дітей з відхиленнями у розвитку в Україні набуває нового спрямування – в напрямку деінституалізації та соціальної адаптації шляхом інтегрованого навчання. Проблемі впровадження інклюзивної моделі освіти в нашій країні присвячують свої праці В.І. Бондар, В.В. Засенко, А.А. Колупаєва, Ю.М. Найда, Н.З. Софій, О. Столяренко, О. Я.Савченко. В цей час починає розвиватися соціальна педагогіка. Особливості соціалізації дітей з особливими потребами та соціально-педагогічна робота з ними та їх сім'ями стають предметом наукових досліджень Н.В.Грабовенко, І.Б.Іванової, Р.І.Кравченко, І.В.Макаренко, В.В.Тесленка, Т.В.Троянкової та інших.

На сьогодні можна констатувати, що перші кроки в напрямку інклюзії вже зроблено і є певні успіхи. Зокрема, у 2001 році ВФ «Крок за кроком» спільно з Міністерством освіти і науки України та Інститутом спеціальної педагогіки АПН України реалізував семирічну програму «Соціальна адаптація та інтеграція в суспільство дітей з особливостями психофізичного розвитку шляхом організації їх навчання у загальноосвітніх навчальних закладах», яка охопила 27 загальноосвітніх навчальних закладах України. У 2003 р. ця громадська організація у партнерстві з Представництвом «Кожній дитині» в Україні та

Міжнародною асоціацією «Крок за кроком» здійснювала двохрічний проект «Розвиток модельних центрів інклюзивної освіти» на базі навчально-виховного комплексу «Малюк» м. Львова та ЗОШ № 15 у м. Біла Церква [8]. За період реалізації програм її учасникам вдалось створити інклюзивні моделі освіти для всіх дітей завдяки основоположним принципам програми – індивідуалізованому підходу до навчання і виховання дітей, активному залученню сімей та громадськості до освітнього процесу. Проведено безліч круглих столів, тренінгів для вчителів, видано методичні рекомендації та посібники з інклюзивної освіти. У складі Міністерстві освіти та науки у 2009 році в було створене окреме управління, яке опікується питаннями освіти для дітей з особливими потребами.

Поруч із цим необхідно відмітити прийняття ряду важливих для подальшого впровадження інклюзії документів та нормативно-методичних матеріалів, зокрема ухвалено «Концепцію інклюзивної освіти» (2010), «Положення про спеціальні класи для дітей з особливими потребами, що навчаються у загальноосвітніх школах» (2010), Постанову «Про порядок організації інклюзивного навчання в загальноосвітніх школах» (2011) та надіслано інструктивно-методичний лист Міністерства освіти і науки, молоді та спорту «Організація інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах» (2012), розробленого з метою запровадження Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах та інше.

Однак, незважаючи на здобутки, все ще залишається ряд нерозв'язаних питань і труднощів, які негативно впливають на хід впровадження інклюзивного навчання. Аналіз матеріалів круглих столів з проблеми інклюзії [9], публікацій в періодичних виданнях [1, 5] та результатів дослідження стану інклюзивної освіти в Україні [3] показує, що головні перешкоди впровадження інклюзивної моделі навчання концентруються у наступні категорії: законодавство, фінансування, зміст освіти, кадрові питання, питання доступності та пристосування загальноосвітніх закладів (архітектурні особливості) та міжвідомча співпраця.

Зупинимось на аналізі перешкод, подолання яких, поруч із іншим, потребує безпосередньої участі вищих навчальних закладів. Так, категорія “зміст освіти” включає труднощі і перешкоди, пов'язані з відсутністю або недосконалістю навчальних програм, адаптованих (частково адаптованих) для дітей з особливими потребами без належної опори на принцип врахування індивідуальних потреб та можливостей дитини й використання науково-методичних розробок. Уваги потребують також стандарти оцінювання навчальних досягнень зазначеної категорії дітей, особливості організації навчальної діяльності тощо [3, с.20]. Така ситуація відбивається на якості й ефективності інклюзивного навчання та зумовлює категорію перешкод “кадрові питання”.

Для вирішення кадрових питань Міністерством освіти і науки заплановано організацію спеціальної підготовки та підвищення кваліфікації педагогічних кадрів для роботи з дітьми з особливостями психофізичного розвитку в умовах інклюзивного навчання, створення кафебри колекційної освіти в інститутах післядипломної педагогічної освіти тощо [7]. Тобто ставка робиться на післядипломну освіту, що, на нашу думку, є тактичним ходом без належної стратегії. Стратегія має полягати у плеканні нової генерації педагогів, освіта яких ґрунтується на нових методологічних та ідеологічних засадах, співзвучних сучасним світовим тенденціям та суспільним потребам, і які готові до професійної діяльності в умовах інклюзивного навчання. Мова йде не лише про появу нової кваліфікації “асистент учителя”. Інноваційні зміни в практиці роботи закладів освіти мають знайти відповідне відображення в теоретичній, методичній та практичній підготовці педагогічних кадрів у ВНЗ.

Так, при запровадженні інклюзивного навчання, а також при підготовці майбутніх фахівців важливо враховувати існування різних моделей (форм) включення, які знайшли застосування в інклюзивній практиці за рубежом, а також в Україні. Ці моделі визначаються ступенем включення дитини з особливими потребами в освітній процес. Розрізняють: повну інклюзію (власне інклюзія), комбіновану, часткову та тимчасову. *Повна інклюзія* передбачає навчання дітей, які за рівнем психофізичного розвитку відповідають віковій нормі та

психологічно готові до спільного навчання зі здоровими однолітками за індивідуальними програмами. *Комбінована модель* застосовується щодо дітей, у яких психофізичний розвиток наближений до вікової норми, але їхнє навчання в умовах масового закладу потребує супроводу відповідних фахівців (вчителя-дефектолога, соціального педагога, психолога, логопеда). Модель часткового включення припускає включення дитини в освітній процес у режимі неповного тижня; коли вона засвоює навчальний матеріал у ході індивідуальних занять, відвідучи окремі уроки в навчальному закладі - образотворчого мистецтва, праці, музики, бере участь у виховних заходах. Модель тимчасового включення стосується дітей, які включаються в колектив одноліток на короткий час для проведення спільних заходів переважно виховного характеру (свята, змагання, окремі заняття) [2, с.54-55]. Кожна з цих моделей передбачає відповідну технологію навчальної й соціально-виховної роботи, специфіку соціально-педагогічного патронажу, що має відбитися в теоретичній і методичній підготовці майбутніх фахівців сфери освіти.

Поруч із викладеним відзначимо, що в Україні поняття інклюзивної освіти переважно застосовується стосовно реалізації права на освіту осіб з особливостями психофізичного розвитку. Однак поруч із таким трактуванням поняття існує й інше, більш широке. У сучасному євро-американському варіанті «інклюзивна освіта» означає «освіту для всіх», тобто освіту для тих соціальних груп населення, які виявилися в зоні освітньої дискримінації: інваліди, ув'язнені, бідні, імігранти та інші. Будучи важливою й невід'ємною частиною міжнародної програми ЮНЕСКО «Освіта для всіх», сучасна інклюзивна освіта означає надання усім, хто навчається рівних можливостей отримати високоякісну освіту й розвивати свій потенціал, незважаючи на стать, соціально-економічний статус, етнічну та расову приналежність, географічне місцезнаходження, вік, релігію тощо.

Однак, окремої уваги потребують не лише питання теорії, методики та організації навчання в інклюзивних класах чи групах ДНЗ. Існує проблема толерантності, а також методологічна та психологічна неготовність педагогічних працівників до спілкування і роботи з дітьми з особливими освітніми потребами [3, с. 21-23]. Так, проблемним є сприйняття дитини з особливими потребами як її однолітками та їх батьками, так і самими вчителями. Наприклад, негативне ставлення батьків до того, що їх здорові діти мають навчатися з неповносправними дітьми будується на побоюваннях, що орієнтація вчителів на дітей з вадами затримуватиме розвиток навчання інших дітей [5].

На нашу думку, така ситуація висвітлює відсутність або недостатність інформаційно-просвітницької роботи серед населення взагалі та батьків дітей ДНЗ й ЗОШ зокрема щодо інклюзивної освіти, якою має займатися психологічна служба навчального закладу. У зв'язку з цим хочемо звернути увагу на те, що до складу психологічної служби входить не лише практичний психолог, а й та соціальний педагог [6, п. 1.4, 4.4], який покликаний брати безпосередню участь в інклюзивному процесі. Міністерством освіти і науки України затверджено кваліфікаційні характеристики соціального педагога та соціального педагога по роботі з дітьми-інвалідами, у яких визначено посадові обов'язки і функції фахівця. У цьому документі зазначається, що соціальний педагог має забезпечувати соціально-педагогічний патронаж дітей-інвалідів, сприяти взаємодії навчальних закладів, сім'ї, служб у справах неповнолітніх, соціального захисту, охорони здоров'я та інших інституцій, в тому числі неурядовими і громадськими організаціями [4].

З поміж функцій соціального педагога варто виділити: *захисну* (полягає у забезпеченні дотримання норм охорони та захисту прав дітей і підлітків), *профілактичну* (передбачає участь у формуванні в учнів навичок дотримання соціально значимих норм та правил поведінки, ведення здорового способу життя; сприяння попередженню негативних явищ в учнівському середовищі); *соціально-перетворювальну* (надання соціальних послуг, спрямованих на задоволення соціальних потреб учнівської молоді; здійснення соціально-педагогічного супроводу навчально-виховного процесу, соціально-педагогічного патронажу соціально незахищених категорій дітей; сприяння соціальному і професійному визначенню особистості, соціальній адаптації та інтеграції учнівської молоді з особливими освітніми

потребами); *організаційну* (полягає у координації діяльності й взаємодії усіх суб'єктів соціального виховання; сприянні соціально-корисній діяльності дітей і підлітків; формуванні демократичної системи взаємостосунків в підлітковому середовищі, а також серед дітей і дорослих). Функціональні обов'язки соціального педагога також передбачають сприяння розвитку дітей з обмеженими можливостями, виявленню та розкриттю їх здібностей, талантів і обдарувань через участь у різних видах творчості (з урахуванням медико-фізіологічних та соціально-психологічних можливостей дітей) [4, с.4].

Отже, соціальний педагог це фахівець, професійна діяльність якого передбачає сприяння соціальній адаптації й інтеграції дітей, зокрема й з особливими потребами, їх успішній соціалізації засобами освіти. У зв'язку з цим додамо, що на думку батьків дітей-інвалідів та практиків, які займаються проблемами інклюзії, більш важливим є не стільки засвоєння дітьми змісту навчальних предметів, як питання їх *соціалізації* [5].

Сприяння в соціалізації учнів (вихованців) є завданням сучасної освіти. В закладах системи освіти здійснюється детермінований державою і суспільством цілеспрямований вплив на соціальне формування юної особистості – через зміст навчальних предметів і виховної роботи, систему соціально-педагогічної взаємодії та її характер. В навчально-виховному процесі учень не просто засвоює сукупність певних знань і вмінь, а, перш за все, розвивається як соціальний суб'єкт, як член громади. Однак, процес соціалізації в умовах загальноосвітніх закладів досить часто супроводжується появою певних труднощів в адаптації самореалізації юної особистості, наявністю різноманітних проблем у спілкуванні із однолітками, вчителями тощо. Підтвердженням цьому є ті труднощі соціально-психологічного характеру, які проявили себе в провадженні інклюзивної освіти.

На нашу думку, не лише соціальний педагог чи практичний психолог, але й вчитель школи, вихователь ДНЗ мають бути готовими до включення у виконання завдань соціального виховання й охорони дитинства, розуміти сутність як процесу інклюзії, так і соціалізації взагалі, вплив на них різних факторів.

У Ніжинському державному університеті імені Миколи Гоголя впродовж ряду років викладачами кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи для студентів різних спеціальностей викладається навчальна дисципліна “Соціальна педагогіка” в обсязі 54 години (1,5 кредити ECTS, з них: аудиторних 36 годин). Студенти мають можливість проаналізувати сутність процесу соціалізації, його форми, дію різних факторів на особистість що розвивається. Вони знайомляться з поняттями норми та впливом відхиленнями від норм на процес соціалізації та інтеграції в суспільство. Майбутні педагоги розглядають провідні міжнародні та вітчизняні законодавчі акти щодо захисту прав дитини, нормативно-правову базу здійснення дитячої соціальної політики. Програма курсу також передбачає обговорення проблеми інклюзивної освіти та інших актуальних питань в умовах сучасного суспільства. Такого змісту навчальна дисципліна розширює професійний світогляд й загальнопедагогічну підготовку майбутнього вчителя, надає їй перспективності, сприяє готовності до включення в інноваційні процеси.

Висновки. Впровадження інклюзивної освіти на теренах України це вже не мрія, а закономірний процес, який відсвічує наростання демократичних тенденцій в нашому суспільстві. Ефективність реалізації ідей інклюзії залежить від ряду чинників, серед яких важливе місце займає підготовка кадрів, здатних включатися в інноваційний процес. Вища школа має відгукнутися на новації, які відбуваються в суспільстві та відповідно в роботі закладів системи освіти. Враховуючи важливість нової освітньої практики – інтегрованого навчання, актуальним стає вдосконалення змісту психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців різних напрямів, зокрема шляхом включення соціально-педагогічної складової, а також розробка та введення в підготовку майбутніх соціальних педагогів спеціалізації “інклюзивна освіта”.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дмитриев А.А., Дмитриева С.А. Интегрированное обучение детей: “за” и “против” / А.А.Дмитриев, С.А.Дмитриева //Социальная педагогика. – 2011. - № 3. – С. 57-68.

2. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери. – 2-ге видання / За заг. ред. проф. І.Д. Звереві. – Київ, Сімферополь: Універсум, 2013. – 536 с.

3. Інклюзивна освіта в Україні: здобутки, проблеми та перспективи: Резюме аналітичного звіту за результатами комплексного дослідження. Червень 2011- січень 2012. / ГО «Європейська дослідницька асоціація» (ERA) у співпраці з дослідницькою компанією InMind, ГО «Демократичні ініціативи молоді» та ГО «Аліса» за фінансової підтримки фонду «Відродження». Електронний ресурс:

4. Кваліфікаційна характеристика «Соціальний педагог» : Додатки № 1-2 до наказу МОН Укр. Від 28.12.06 за № 864 //Соціальний педагог. – 2007. - № 5. – С.4-8.

5. Кулик Н. Інклюзивна освіта: поспішати треба повільно/ Наталія Кулик // Освітній партал. ПедПреса. «Освіта України» № 19-20. Режим доступу: <http://pedpresa.com/blog/inklyuzyvna-osvita-rospishaty-treba-povilno.html>

6. Положення про психологічну службу системи освіти України / Наказ МОН України від 23.07.09 за № 687/16703.

7. Про затвердження Плану дій щодо запровадження інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на 2009 – 2012 роки. Наказ МОН України від 11.09.2009 № 855.

8. Розвиток модельних центрів інклюзивної освіти для дітей з особливими потребами. Інформаційний збірник : Партнерська програма інституційної розбудови ТАСІС. Всеукраїнський фонд «Крок за кроком».- К., 200(5).- 76 с.

Рецензент: д.пед.н., проф. Плахотнік О.В., завідувача кафедри педагогіки, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

к.пед.н., доц. **Суховєєва Н.М.**

СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ И ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТОВ В ВЫСШЕЙ ШКОЛЕ

В статье освещается сущность и особенности инклюзии в социально-педагогическом контексте. Рассматриваются актуальные вопросы, стоящие перед высшей школой относительно воплощения идеи инклюзивного образования. Обосновывается необходимость включения социально-педагогического компонента в содержание подготовки будущих специалистов в высшей школе. Учитывая важность новой образовательной практики - интегрированного обучения, актуальным становится совершенствование содержания психолого-педагогической подготовки будущих специалистов различных направлений, в частности путем включения социально-педагогической составляющей, а также разработка и введение в подготовку будущих социальных педагогов специализации "инклюзивное образование".

Ключевые слова: содержание общепедагогической подготовки, инклюзия, инклюзивное образование, категории трудностей, модели инклюзии, социализация, функции социального педагога.

Sukhovieieva Natalia, Ph.D., assistant professor

SOCIO-PEDAGOGICAL ASPECTS OF INCLUSIVE EDUCATION AND TRAINING SPECIALISTS IN THE HIGH SCHOOL

The article highlights the nature and characteristics of inclusion in the social and pedagogical context. Topical issues facing higher education in relation to realization of the idea of inclusive education. The necessity of incorporating socio-pedagogical component in the content of training future professionals in higher education. Given the importance of a new educational practice - integrated learning becomes relevant content to improve psychological and pedagogical training of future specialists in various fields, in particular by incorporating social and educational component, as well as the development and introduction of training future social workers specialization "inclusive education".

Key words: content general pedagogical training, inclusion, inclusive education, categories of difficulties, the model of inclusion, socialization, function social teacher.

Sukhoveeva@bigmir.net